

Uvod

Ova knjiga, kakva god bila njena vrednost, nije samo rezultat grozničavih razmišljanja tokom Velikog rata; ideje na kojima je zasnovana bile su u glavnim crtama objavljene pre više od desetak godina. U svom radu „*Geografska osovina istorije*“, pročitanim pred Kraljevskim geografskim društvom, 1904. godine dao sam osnovne pojmove o Svetskom ostrvu i Srcu kontinenta; a 1905. godine napisao sam za *Nacionalnu Reviju* članak na temu „Ljudski resursi kao merilo snage nacije i imperije“; verujem da je u njemu prvi put upotrebljen pojam „ljudski resursi“. On podrazumeva ne samo ideju sile u vojnom smislu nego i proizvodnu moć, pre nego puko bogatstvo, kao ključni momenat u ekonomskom rasuđivanju. Moja odluka da pišem o ovim temama nešto opširnije je posledica toga što osećam da me Veliki rat nije pokolebao, već samo učvrstio u mojim ranijim gledištima.

H. Dž. M.

1. februar 1919. godine

I

Opšti pregled

Naše sećanje je još uvek puno živih prizora iz rata koji je obuhvatio sve oko sebe; kao da sada postoji nekakav paravan između nas i stvari koje su se odigrale pre njega, čak i tokom naših života. Ali, najzad je nastupilo vreme da proširimo svoj vidik, pa u našem dugotrajnom, Velikom ratu moramo da vidimo događaj jedinstvenih razmera, nekakav katarakt preko koga se prelama tok istorije. Poslednje četiri godine su bile razdoblje od presudnog značaja, jer su predstavljale ishodište celog jednog veka i uvod u vek koji sledi. Napetost među nacijama se postojano nagomilavala i, kako bi diplomate rekle, završila se *detantom*. Sadašnji trenutak nas mami da poverujemo kako sledi razdoblje neprekidnog mira, jer ljudi iscrpljeni ratom izgledaju rešeni da ne dopuste da do njega ponovo dođe. Ali, napetost među narodima će ponovo početi da se nagomilava, iako će u početku to ići sporije; posle Vaterloa, cela generacija je proživela u miru. Ko je od diplomata okupljenih oko kongresnog stola u Beču 1814. godine mogao da predvidi da će Pruska postati opasnost po ceo svet? Da li smo u stanju da tako precizno procenimo put kojim će dalje teći istorija da nikada više ne naletimo na još jedan katarakt? Zadatak koji stoji pred nama nije ništa manji od toga ukoliko želimo da naredne generacije o našoj mu-

drosti misle bolje nego što mi sada mislimo o onoj koju su imale diplomate sa Bečkog kongresa.

Veliki ratovi koje je istorija već videla – imali smo po jedan rat svetskih razmera tokom svakog od protekla četiri veka – bili su direktni ili indirektni ishod neravnomernog razvoja pojedinih država, a takav razvoj nije isključiva posledica većih talenata i energije kojom jedni narodi raspolažu u odnosu na druge; u velikoj meri on proističe iz neravnomernog razmeštaja plodnog tla i pristupa strateški važnim pravcima na površini naše planete. Drugim rečima, u prirodi ne postoji nešto što bismo nazvali pod jednakim mogućnostima razvoja za sve narode. Ukoliko nisam potpuno pogrešno shvatio geografske činjenice, otišao bih i dalje i rekao da su kopno i mora, kao i plodnost zemljišta i prirodni putevi komunikacije u prirodi grupisani na takav način da predisponiraju stvaranje imperija, a na kraju krajeva i jedne jedine, globalne imperije. Ukoliko imamo nameru da ostvarimo svoj ideal, oličen u Društvu naroda, koje ima za cilj da spreči izbijanje ratova u budućnosti, moramo da prihvatimo ove geografske realnosti i preduzmemo korake da obuzdamo njihov uticaj. Tokom proteklog veka,¹ pod uticajem darvinističke teorije, zavlдалo je mišljenje da će samo oni oblici organizacije koji su se najbolje prilagodili svom prirodnom okruženju biti u stanju da prežive. Danas shvatamo, prošavši kroz naše vatreno iskušenje, da se istinska pobeda ljudskog roda sastoji u tome da se izdignemo iznad takvog pukog fatalizma.

Civilizacija je zasnovana na takvoj društvenoj organizaciji u kojoj možemo da se uzajamno pomažemo, i što je civilizacija na višem nivou, to je detaljnija specijalizacija ljudskog rada i složenija organizacija društva. Posledica toga je da jedno razvijeno i napredno društvo ima snažnu inerciju; ukoliko potpuno ne uništite

1 Pošto je knjiga pisana u 1919. godine, sve autorove vremenske odrednice su iz perspektive vremena u kojem je pisao, pa tako, kada kaže *prošli vek*, misli na XIX vek, kada govori o *ovom veku*, misli na XX vek. (Prim. izdavača)

takvo društvo, nećete moći da zaustavite ili skrenete njegov dalji razvoj. Na taj način je i bilo moguće da pojedini nepristrasni posmatrači unapred predskazu predstojeći sukob društava koja se kreću sustičućim pravcima razvoja. Istoričari imaju običaj da kao uvod u povest o nekom ratu prvo ispričaju o zaslepljenosti ljudi koji su odbijali da vide ono što im je pred očima, ali svejedno ostaje činjenica da, poput svakog drugog poduhvata koji se razvija, društvo uređeno u vidu države može da se oblikuje na takav način da ostvari nameravane ciljeve dok je još u svojoj mladosti; no, kada ostavi mnogo godina iza sebe, njegov karakter više ne podleže promeni i ono gubi sposobnost za ma kakvu veću promenu u načinu svog opstajanja.

Danas se svi narodi sveta nalaze na novom početku; postavlja se pitanje da li je ljudska sposobnost predviđanja u stanju da odredi njihove pravce razvoja na takav način da, i pored iskušenja uslovljenih geografijom, oni ne dođu u neizbežan sukob u vreme naših unuka?

U želji da odbacimo ideje koje su se tokom istorije manifestovale u vidu politike *ravnoteže sila*, možda i ne primećujemo opasnost da dopustimo da se naša razmišljanja u vezi sa Društvom naroda svedu na puke pravne koncepte? Naš ideal je da odnosi među narodima, bez obzira da li su veliki ili mali, budu utemeljeni na pravdi upravo kao što je naš ideal i da bi odnosi među ljudima morali da budu utemeljeni na pravdi, bez obzira na njihov društveni položaj. Da bi se princip pravednosti mogao održati u odnosima među pojedinim ljudima pribegava se sili kojom raspolaže država, tako da sada shvatamo, videvši da međunarodno pravo nije bilo u stanju da izbegne Veliki rat, da mora postojati neka sila ili, kao što bi pravnici rekli, neka vrsta sankcije koja bi održavala princip pravednosti i u odnosima među pojedinim narodima. Ali, sila koja je neophodna da uspostavi vladavinu zakona među građanima države lako prelazi u tiraniju. Da li smo onda u stanju da uspostavimo silu na globalnom planu, koja bi bila dovoljna da

održi vladavinu zakona u odnosima između velikih i malih država, a da ne preraste u globalnu tiraniju? Postoje dva puta koji vode takvoj tiraniji; jedan bi bio pokoravanje svih drugih država od strane jedne, dok bi se drugi sastojao u izopačenju same nadnacionalne sile, koja može da bude uspostavljena sa zadatkom da prisiljava sve države da se pokoravaju novom međunarodnom poretku. U našem velikom planiranju rekonstruisanja zajednice celog čovečanstva moramo da shvatimo da upravo veština pljačkaša i mogućnosti koje mu se pružaju predstavljaju činjenice od presudnog značaja za zakon koji treba da spreči pljačku. Drugim rečima, moramo da predložimo sebi ogromni problem koji je pred nama, kao što to čini poslovni čovek suočen sa stvarnim mogućnostima razvoja, a ne kao puki pravници koji se zadovoljavaju time da odrede prava i zakonske mere.

Moj napor, na stranicama koje slede, biće usmeren na određivanje relativnog značaja pojedinih ključnih odlika našeg geografskog prostora, onako kako ih je verifikovalo dosadašnje istorijsko iskustvo, uključujući i protekle četiri godine rata, i na razmatranje kako bismo na najbolji mogući način mogli da prilagodimo naše ideale slobode trajnim realnostima planete na kojoj živimo. Pre toga, prvo moramo da prepoznamo izvesne sklonosti kojima je podložna ljudska priroda, i to na način na koji se manifestuju u svim oblicima političkih organizacija.

II

Društvena inercija

„Onome koji ima, tome će se dati.” (Matej, 25:29)

Godine 1789. samosvesni narod Francuske je, u svom intelektualnom centru Parizu, imao raskošnu viziju koju je izrazio rečima – *sloboda, jednakost, bratstvo*. Ali, francuski idealizam je ubrzo izgubio dodir sa stvarnošću i predao se zagrljaju sudbine, koja se prikazala u ličnosti Napoleona. Napoleon je vojničkom efikasnošću obnovio poredak, ali je francusku moć organizovao na temeljima čije je suštinsko načelo bilo ukidanje slobode. Povest Francuske revolucije i imperije u koju se izrodila izvršila je presudan uticaj na svu potonju političku misao; ona je, poput tragedije u stilu antičkih Grka, nalikovala nesreći koja je bila predodređena samim karakterom revolucionarnog idealizma.

I tako, kada su 1848. godine vizije ponovo pokrenule narodne mase u kontinentalnoj Evropi, njihov idealizam se pokazao suštinski složenijim. Princip *nacionalnosti* je dodat pojmu *slobode*, u nadi da će sloboda moći da se osigura od potčinjavanja neograničenom uplitanju organizatora sa društvenog vrha razvojem nesputanog nacionalnog duha. Na nesreću, u toj revolucionarnoj godini idealizam je ponovo doživeo brodolom, i uskoro ga je sudbina potpuno zbrisala, ovoga puta oličena u Bizmarku. Svojom pruskom efikasnošću, Bizmark je izopačio tek iznikli nemački

nacionalni ideal, kao što je i Napoleon svojevremeno izopačio još jednostavnije francuske ideale *slobode* i *jednakosti*. Tragedija nacionalnog idealizma, čijim smo poslednjim trzajima upravo prisustvovali,¹ nije bila sudbinski predodređena haosom koji je imanentan *slobodi*, već materijalizmom organizatora društva, koji prepoznavamo pod njegovim nemačkim nazivom *Kultur*. Francuska tragedija je jednostavno bila tragedija sloma jednog idealizma; međutim, nemačka tragedija je u suštini predstavljala tragediju zamene prave stvarnosti veštačkom.

Godine 1917. demokratski narodi sveta su pomislili da su najzad ugledali svetlo konačne slobode kada je Rusko carstvo palo² i kada je američka republika³ ušla u rat. Za sada izgleda da i ruska revolucija⁴ ide stopama prethodnih prevrata, ali mi se još uvek uzdamo u ideju o globalnoj demokratiji. Idealu *slobode* iz XVIII veka i idealu *nacije* iz XIX veka, sada dodajemo i naš ideal XX veka, Društvo naroda.⁵ Ukoliko usledi i treća tragedija, ona će sigurno biti ogromnih razmera, jer su demokratski ideali danas

-
- 1 Autor misli na tek završen „Veliki“ (tj. Prvi svetski) rat, čiji glavni uzrok vidi u međusobno suprotstavljenim nacionalizmima evropskih sila. (Prim. prev.)
 - 2 Rusko carstvo je u zapadnim intelektualnim krugovima bilo (i još uvek je) sinonim za totalitarnu, despotsku državu bez ikakvih „demokratskih sloboda“. (Prim. prev.)
 - 3 Misli se na Sjedinjene Američke Države. (Prim. prev.)
 - 4 Misli se na revolucionarna previranja tokom čitave 1917. godine, pri čemu autor ne pravi razliku između Februarske i Oktobarske revolucije iste godine. (Prim. prev.)
 - 5 Društvo ili Liga naroda je osnovano od strane pobedničkih zapadnih sila posle Prvog svetskog rata na mirovnoj konferenciji u Versaju (1919). Iako je bio njegov najveći zagovornik, američki predsednik Vilson nije uspeo da učlani SAD u Društvo. Iskompromitovano nesposobnošću da spreči nove ratne sukobe, Društvo je obustavilo sve svoje aktivnosti tokom Drugog svetskog rata, da bi 1946. godine bilo zamenjeno Ujedinjenim nacijama. (Prim. prev.)

operativno načelo kojim se rukovodi najveći deo svekolikog čovečanstva. Nemci sa svojom Real-politikom, odnosno politikom realnog – nečim što nije samo praktičnost u vođenju politike – smatraju da će se ta katastrofa pre ili kasnije pokazati neizbežnom. Nemački car i pruska vojnička kasta su se možda borili radi pukog održanja svoje vlasti, ali široki i upućeni slojevi nemačkog društva su delovali uvereni u njihovu političku filozofiju, ništa manje zbog toga što je naša strana verovala da je ona pogrešna. U ovom ratu nemačka predviđanja su se pokazala pogrešnim u mnogim aspektima, ali je to zbog toga što smo ih mi učinili pogrešnim uz pomoć izvesnih mudrih principa državničke veštine kao i krajnjim naporima tokom rata, bez obzira na greške u našoj spoljnoj politici. Najteži test sa kojim ćemo se suočiti tek nam predstoji. U kom obimu je neophodno izvršiti rekonstrukciju međunarodne scene da bi demokratija u svetu još dugo bila bezbedna? A u pogledu unutrašnje strukture tih demokratija, postavlja se pitanje koje uslove moramo ispuniti ukoliko nameravamo da u cilju rekonstrukcije ljudskog društva uspešno iskoristimo one iste ideale koji su inspirisali bezbrojne primere heroizma u tek završenom ratu? Ne postoji pitanje koje bi imalo veći značaj od ovoga. Da li ćemo najzad uspeti da na racionalan način povežemo naš novi idealizam i stvarni svet?

Idealisti su so Zemlji; bez njihovog podsticaja, društvo bi uskoro počelo da stagnira a civilizacija da iščezava. Međutim, idealizam je u prošlosti prolazio kroz periode u kojima su dominirala dva veoma različita mentaliteta. Starije vrste idealizama kao što su budizam, stoicizam i srednjovekovno hrišćanstvo su se zasnivale na samoodricanju; franciskanski fratri su se, na primer, zaklinjali na čednost, siromaštvo i služenje. Međutim, savremeni demokratski idealizam, idealizam koji je pokrenuo Američku i

Francusku revoluciju, utemeljen je na samoostvarenju. Njegov cilj je da svako ljudsko biće treba da iskoristi prilike koje život pruža i da bude ispunjeno samopoštovanjem. Prema uvodnim rečima američke „Deklaracije o nezavisnosti“ svi ljudi su stvoreni jednaki i svima su data neotuđiva prava na slobodu i traganje za srećom.

Ove dve težnje savremenog idealizma su se istorijski podudarile sa dva razvojna pravca društvene stvarnosti. U nedavnoj prošlosti premoć prirode nad čovekom je još uvek bila velika. Surova stvarnost je postavljala granice njegovim ambicijama. Drugim rečima, svet je u celini još uvek bio veoma siromašan, i jedini put ka sreći je gotovo uvek bio mirenje sa sudbinom. Nekolicina je, bez sumnje, mogla da proširi svoje životne domete, ali samo uz uslov da ogromna većina nastavi da mukotrpno dirinči za njih. Čak su i takozvana demokratija antičke Atine i Platonova „utopija“ počivale na robovskoj radnoj snazi u domaćinstvu i privredi. Međutim, savremeni svet je bogat. Čovek danas u velikoj meri kontroliše sile prirode, tako da su sada čitavi društveni staleži, do nedavno pomireni sa svojom sudbinom, prožeti idejom da bi sa ravnomernijom raspodelom društvenog bogatstva bilo moguće da se približimo idealu jednakih šansi u životu za sve ljude.

Savremena stvarnost u kojoj čovek ima određenu kontrolu nad silama prirode, bez koje bi ideali demokratije bili bespredmetni, nije isključivi rezultat napretka u naučnim saznanjima i tehničkim pronalascima. Veći stepen kontrole kojim čovek sada raspolaže je uslovljen, a ne apsolutan kao što je to bila kontrola prirode nad čovekom posredstvom gladi i bolesti. Čovekova bogatstva i srazmerno visok stepen bezbednosti se danas zasnivaju na podeli i koordinaciji ljudskog rada, kao i na neprestanom održavanju komplikovanih uređaja koji su zamenili jednostavne alatke primitivnih društava. Drugim rečima, sposobnost proizvodnje savremenog bogatstva je uslovljena održavanjem naše društvene organizacije i kapitala. Društvo je neka vrsta „poduhvata u razvoju“, dok veliki deo našeg blagostanja zavisi od neopipljivog „ugleda“ u

sferi biznisa. Vlasnik preduzeća zavisi od navika potrošača ništa manje nego što zavisi od neometanog rada mašina u njegovoj fabrici; oba moraju da budu u besprekornom stanju, i dok je tako imaju vrednost „poduhvata koji se razvija“; ali ako bi biznis na jednom stao, jedino bi im preostala vrednost otpada – mašinerija bi postala staro gvožđe, a umesto ugleda bi se pojavili nepodmi-
reni dugovi.

Društvo počiva na činjenici da čovek postupa po navici. Povezujući uzajamno razne navike i običaje raznih ljudi, društvo obrazuje unutrašnju strukturu koju možemo uporediti sa delovima mašine koja radi. „Gospođa Baunser“⁶ je, recimo, mogla da napravi jednostavan raspored za izdavanje iste sobe jer je „gospodin Boks“ spavao noću, a „gospodin Koks“ danju, ali je ovo malo društvo bilo izbačeno iz ravnoteže kada je jedan od njenih podstanara uzeo odmor i odjedared promenio uhodani šablon. Neka svako pokuša da shvati šta bi mu se dogodilo kada bi svi oni od kojih zavisi – poštari, železničari, mesari, pekari, štampari i mnoštvo drugih – iznenada promenili svoju ustaljenu rutinu; tada bi počeo da shvata u kojoj meri moć koju čovek ima nad prirodom počiva na činjenici da je ljudsko društvo „poduhvat koji se razvija“ ili, kako bi inženjeri rekli, da ima inerciju. Ukoliko bi ga zaustavili dovoljno dugo da se raskinu veze među ljudima nastale kao rezultat ustaljenih navika, društvo bi se vrlo brzo svelo na situaciju u kojoj priroda ponovo ima punu kontrolu nad njim. Posledica toga bi bilo izumiranje najvećeg dela sadašnje populacije.

Ukratko, proizvodna moć je mnogo značajniji element stvarnosti u odnosu na savremenu civilizaciju nego što je to već akumulirano bogatstvo. Ukupno vidljivo bogatstvo jedne civilizovane zemlje, i pored činjenice da je deo toga ponekad star vekovima, najčešće se procenjuje jednakim ukupnoj društvenoj produkciji tokom svega sedam ili osam godina. Značaj ove tvrdnje ne leži u

6 Baunser znači izbacivač, što je aluzija na iznajmljivače stanova. (Prim. prev.)

njenoj preciznosti, nego u sve bržem porastu njenog značaja za ljude današnjice, usled njihove zavisnosti od proizvodne mašinerije, kako mehaničke tako i društvene, koja je tokom prethodnih četiri ili pet generacija postajala sve prefinjenija i komplikovanija. Svaki napredak u primeni naučnih saznanja pratila je promena u društvenoj organizaciji. Nije nikakva slučajnost što je Adam Smit⁷ raspravljao o društvenoj podeli rada u isto vreme kada je Džejms Vat⁸ konstruisao prvu parnu mašinu. Niti je, pak, u ovo naše vreme puka slučajnost da pronalazak motora sa unutrašnjim sagorevanjem – ključnog elementa automobila, podmornice i aviona – mora da prati do sada neviđena ekspanzija kreditnog sistema. Podmazivanje metalnih mašina zavisi od navika koje su ustanovili živi ljudi. Pretpostavka nekih entuzijasta iz naučnih krugova da su društvene nauke izgubile značaj ne bi izdržala proveru; upravljanje ljudima, i na visokom i na nižem nivou, teže je i ima veći značaj u uslovima savremene stvarnosti nego ikada pre.

Upravljače društvenom mašinerijom označavamo kao *organizatore*, ali se pod tim opštim izrazom obično podrazumevaju dve različite kategorije. Na prvom mestu imamo *administratore*, koji strogo uzevši uopšte i nisu organizatori – oni, tako reći, stvaraju nove organe u već postojećem organizmu. Funkcija *administratora* je da održava društvenu mašinu koja je u pogonu u besprekornom stanju i da se stara da ona bude dobro „podmazana“. Kada pojedini ljudi umru ili se zbog slabog zdravlja, odnosno starosti povuku iz službe, njegov posao je da popuni upražnjeno mesto novim ljudima koji su prošli odgovarajuću obuku. Poslovođa u nekom

7 Adam Smit (1723–1790), škotski filozof, smatra se osnivačem savremene ekonomske nauke svojim drugim (i poslednjim) delom „*Istraživanje o poreklu i uzrocima bogatstva naroda*“. (Prim. prev.)

8 Džejms Vat (1736–1819), škotski pronalazač i konstruktor prve efikasne parne mašine (1769) koja je najavila industrijsku revoluciju i mehanizaciju proizvodnje. (Prim. prev.)

pogonu je u suštini administrator. Tako i *sudija* administrira *zakon*, osim utoliko što kroz praksu (mada teorija to ne priznaje) može i da stvara *zakon*.⁹ Jasno i jednostavno rečeno, u radu koji obavlja administrator ne postoji ideja napretka. Ukoliko je obezbeđen organizacioni okvir, njegov ideal je efikasnost – savršeno glatko funkcionisanje. Deformacija koja je tipična za njega jeste „Red Tejp“¹⁰ sindrom. Komplikovano strukturirano društvo, sa dobro organizovanim sistemom uprave pokazuje sklonost ka stagnaciji usled sile sopstvene inercije. Ugled nekog preduzeća sa dugom tradicijom i dobro vođenim poslovima često može da se unovči na tržištu za veliku sumu novca. Možda je najupadljivija ilustracija društvene inercije ona koju primećujemo u nepomerljivosti samih tržišta. Svaki prodavac želi da ide tamo gde kupci imaju naviku da se okupljaju, kako bi bio siguran da će uspeti da pronađe kupca za svoju robu. Na drugoj strani, svaki kupac će ići tamo gde prodavci imaju običaj da se okupe kako bi mogao da kupi jeftinije, usled njihove međusobne konkurencije. Zbog toga su vlasti u više navrata uzalud pokušavale da decentralizuju tržište Londona.

Kako bismo razumeli drugi tip organizatora, kreatora društvenog mehanizma, razmotrimo još jednom ukratko razvojni put dosadašnjih revolucija. Volter¹¹ kritikuje javni politički poduhvat

9 Knjiga je pisana za anglo-saksonsku sredinu; njihovo zakonodavstvo (*common law*) je utemeljeno na „precedentnom pravu“ (*precedent* = *pre-sedan*) u kome je glavni izvor norme pravosudna praksa, tj. presude koje su kvalifikovane sudije donele u pojedinim slučajevima, što onda postaje pravilo za sve buduće analogne slučajeve. (Prim. prev.)

10 „Red tejp“ (*red tape*) znači crvena traka, kojom su povezivana vladina službena dokumenta; u prenosnom smislu je sinonim za ostrvsku birokratiju. (Prim. prev.)

11 Volter (1694–1778), pravo ime Fransoa-Mari Arue, verovatno najveći francuski pisac i filozof, povezan sa epohom racionalizma i pokretom „prosvetitelja“; poznat kao veliki protivnik verske zatucanosti i tiranije vlastodržaca. (Prim. prev.)

u vidu francuskog sistema vlasti; Ruso¹² dočarava ideal srećnijeg društva; pisci velike *Enciklopedije* dokazuju da materijalne pretpostavke za takvo društvo već postoje. U današnje vreme takve ideje preokupiraju neke dobronamerne entuzijaste – kojima, međutim, nedostaje iskustvo u teškoj veštini menjanja navika običnih ljudi. U tadašnjoj Francuskoj su ugrabili priliku da izmene strukturu društva. Sticajem nesrećnih okolnosti, usporili su njen tok. Prestanak rada, slom oruđa dotadašnje proizvodnje i vlasti, uklanjanje iskusnih administratora i njihova zamena neodgovarajućim amaterima zajedno su doveli do pada proizvodnje životnih potreština, čiji je rezultat bio rast cena, a pad poverenja i davanja zajmova. Nema sumnje da su vođe revolucije voljne da izvesno vreme provedu u oskudici kako bi ostvarili svoje ideale, ali milioni gladnih se dižu na noge svuda oko njih. Da bi dobili na vremenu, milione kojima vladaju navode na pomisao da su nestašice posledica ometanja od strane svrgnutog režima, i to neizbežno dovodi do vladavine terora. Na kraju svega, ljudi se ponovo mire sa sudbinom i, napuštajući ideale, traže organizatora koji bi ponovo uspostavio efikasan poredak. Neophodnost svega toga je pojačana činjenicom da spoljni neprijatelji počinju da upadaju na državnu teritoriju, i da su smanjena proizvodnja i slaba disciplina načeli odbrambenu moć države. Ali, organizator koji je potreban za posao nacionalne obnove nije običan administrator; on mora biti sposoban da projektuje i stvara, a ne samo da popravlja i podmazuje društvenu mašineriju. I tako Karno, koji „organizuje pobedu“, i Napoleon, sa svojim Građanskim zakonikom, stiču večnu slavu svojim stvaralačkim naporom.

Mogućnost konstruktivnog organizovanja zavisi od discipline. Uspešno upravljanje društvom se sastoji u stvaranju uzajamnih

12 Žan-Žak Ruso (1712–1778), frankofoni filozof i pisac rodom iz Ženeve, Švajcarska. Izvršio je dubok uticaj u mnogim društvenim sferama, od kulture do pedagogije. Na njegovim idejama su utemeljeni ideali Američke i Francuske revolucije. (Prim. prev.)

sprega između bezbroj različitih navika mnoštva ljudi; ukoliko način na koji jedno društvo funkcioniše ima da bude promenjen, čak i u nekom relativno beznačajnom pogledu, neophodno je da veliki broj ljudi i žena istovremeno promene svoje ustaljene navike na iskoordiniran način. Recimo, nije bilo moguće uvesti „Dnevnu štednju“ na drugi način osim državnim ukazom, jer bi bilo kakvo sporadično prihvatanje nove promene gurnulo celo društvo u kaos. Uspeh „Dnevne štednje“ je, prema tome, zavisio od društvene discipline, koju otuda vidimo ne kao skup društvenih navika već kao moć da se te navike istovremeno i koordinirano menjaju. U jednoj uređenoj državi osećaj za disciplinu postaje gotovo instinktivan, i samo u retkim slučajevima je potrebno da je policija održava. Drugim rečima, društvena disciplina, odnosno menjanje navika po volji ili komandi, sama postaje navika. Vojna disciplina, utoliko što se sastoji od izvršenja pojedinih komandi, predstavlja njen jednostavniji vid, ali svaki profesionalni vojnik dobro zna razliku između discipline koja je prešla u naviku i čak i najinteligentnijeg ratovanja koje mogu da izvedu na brzinu obučeni ljudi.

U vremenima društvenog previranja uzajamne sprege u sferi proizvodnje se postepeno kidaju i društvo u celini postaje siromašno, mada gulikože ove ili one vrste mogu u međuvremenu da se obogate. Još ozbiljniju posledicu predstavlja neuspeh navikanja na disciplinu, jer on znači gubitak sposobnosti oporavka. Razmotrite u kakvom stanju se našla Rusija posle godinu dana revolucionarnog previranja; njeno stanje je ličilo na paralizu, kada um još uvek opaža i zapoveda, ali nervi više nisu u stanju da izmame bilo kakvu reakciju mišića. Nacija ne propada čak ni kada je spopadne takva nesreća, ali zato čitav mehanizam društva mora da bude iznova izgrađen, i to brzo, da ljudi i žene koji prežive period bede ne bi potpuno izgubili navike i sposobnosti od kojih zavisi civilizacija koju su imali. Istorija ne može da ponudi nijedan lek osim brutalne sile koja bi začela novo jezgro disci-

pline u takvim okolnostima; ali organizator utemeljen na sili neizbežno nastoji da obnovi efikasnost sistema kao svoj jedini cilj. Idealizam nema šta da traži pod njegovom vlašću. Istorija jasno pokazuje da je posledica toga bila da su idealisti iz poslednje dve generacije u ogromnoj većini bili internacionalisti; povratak društvene discipline vojnim sredstvima se obično postiže ili okupacijom od strane nekog tuđeg naroda ili u slučaju uspešnog nacionalnog otpora stranoj invaziji.

Veliki organizator je nužno i veliki realista. To uopšte ne znači da mu nedostaje maštovitost – daleko od toga, ali njegova mašta je skoncentrisana na „načine i sredstva“ koje može da upotrebi, a ne na stalno izmičuće ciljeve. Njegov um bi više odgovarao Marti nego Mariji. Ukoliko bi on bio industrijalac, njegov um bi operisao sa kapitalom i radnom snagom; ako bi bio zapovednik armije, razmišljao bi o vojnim jedinicama i snabdevanju. Njegov organizacioni napor je usmeren na ostvarivanje prelaznih ciljeva – zaradu ukoliko se radi o industrijalcu, pobedu ukoliko je reč o vojniku. Ali novac i pobjeda su samo ključevi koji vode krajnjem cilju, a on za njega ostaje neuhvatljiv do kraja. On umire zarađujući i dalje, ili ako je vojnik koji ima bezbroj pobjeda iza sebe, jeca poput Aleksandra zato što više nema šta da osvaja. Jedino do čega je njemu stalo jeste da se preduzećem ili vojskom koje je organizovao efikasno upravlja; on je pun zahteva od svojih administratora. On iznad svega ceni naučenost disciplini; njegova mašinerija mora bezpogovorno da reaguje na njegove upravljačke poluge.

Organizator neizbežno počinje da gleda na ljude kao na svoja oruđa. Njegov um radi na suprotan način od uma idealiste, jer on pokreće brigade i zato mora da ima u vidu materijalna ograničenja, dok se idealista obraća duši u svakom od nas, a duše mogu da zalepršaju bez po muke. Naravno, to uopšte ne znači da je organizator nezainteresovan za dobrobit društva koje mu je potčinjeno; naprotiv, on društvo posmatra kao ljudski resurs koji

treba održavati u što boljem stanju kako bi bio što efikasniji. To podjednako vredi i za vojnika i za kapitalistu, ukoliko umeju da gledaju dovoljno unapred. U sferi politike, organizator smatra da ljudi postoje zbog države – zbog „*Levijatana*“ filozofa Hobsa¹³ iz epohe Stjuarta.¹⁴ No, idealista demokratske epohe u najboljem slučaju toleriše državu kao nužno zlo, jer ona ograničava slobodu.

U stabilnim demokratijama Zapada ideali slobode su se pretvorili u predrasude prosečnog građanina, i na tom „ustaljenom načinu razmišljanja“ počiva bezbednost naše slobode, mnogo više nego na prolaznom ushićenju idealima. Tokom proteklih hiljadu godina takve predrasude su pustile duboke korene u Britaniji, zaštićenoj morima; one su krajnji proizvod neprekidnog eksperimenta, i morale bi u najmanju ruku uživati poštovanje, osim ako nismo spremni da o svojim precima mislimo kao o budalama. Jedna od tih „predrasuda“ je da nije pametno uzeti stručno lice da vodi državne poslove. U vreme tek minulog rata, kada čak i u demokratijama sloboda mora da učini ustupke efikasnosti, ima onih koji bi voleli da priznamo da stručnjaci, koje smo privremeno postavili na visoke položaje, treba od sada da budu zamenjivani jedino novim stručnjacima, i da je naša „predrasuda“ odavno prevaziđena. Međutim, Britanija je čak i u vreme rata ponovo imenovala civila za ministra vojske! Naravno, ostaje činjenica da su primeri neefikasnosti u rutinskom funkcionisanju britanskog poretka samo propratna pojava demokratije, koja je suštinski nespojiva sa oblicima organizacije neophodnim

13 Tomas Hobs (1588–1679), engleski filozof i politički teoretičar. Njegovi stavovi su nagovestili kako apsolutizam monarhije tako i ideje liberalizma. (Prim. prev.)

14 Stjuarti (1603–1688), dinastija škotskog porekla na engleskom prestolu, koja je u vidu personalne unije spojila dva kraljevstva i pre državnog ujedinjenja (1707). Pod njima je monarhijski apsolutizam doživeo definitivni poraz u Britaniji. (Prim. prev.)

za vođenje rata protiv autokratskih režima. Kada je jedan čileanski političar, koji je trenutno ministar, prvi put bio u poseti Engleskoj, primili su ga izvesni članovi Donjeg doma parlamenta. Obraćajući se prauzoru svih parlamenata, kako britanski sistem vide na dalekom Pacifiku, i ujedno komentarišući neprestane primedbe na račun njegovog funkcionisanja, koje je imao prilike da sluša od kako je stigao u London, uzviknuo je: „Ali vi zaboravljate da je jedna od glavnih uloga parlamenta da spreči da nešto bude urađeno!“

Misao organizatora se u suštini bavi strategijom, dok se istinski demokrata bavi etikom. Organizator razmišlja kako da upotrebi ljude; dotle demokrata razmišlja o pravima čoveka, koja za organizatora često predstavljaju samo prepreke na putu ka cilju. Nema sumnje da organizator mora da bude gospodar situacije jer, imajući u vidu svojevoljni karakter ljudske prirode i sklonost navika da se izopače, ni na koji drugi način ne bi stigao dalje od početka. Ali zato organizator predstavlja loš izbor za vrhovnog gospodara, upravo zato što razmišlja isključivo o „načinima i sredstvima“.

Ukoliko izgubi kontakt sa stvarnošću, demokratski idealizam završava u vidu svoje krajnje suprotnosti, kao neograničena vladavina organizatora i slepe efikasnosti. Organizator u početku deluje sasvim bezazleno; njegov način razmišljanja traži rezultat i buni se protiv nereda, još više protiv nedostatka discipline svud oko njega. Vojnička efikasnost je nesumnjivo spasla revolucionarnu Francusku. Ali, pokretačka sila takvog poduhvata je tolika, da zahvata čak i onoga od koga je proistekla. Da bi poboljšao efikasnost ljudskih resursa kojima raspolaže, on na kraju mora nastojati da kontroliše sve njihove aktivnosti – rad, pa i razmišljanje, ništa manje od ratnih operacija. On je vrhovni komandant; neefikasnost je za njega živa rana. Otuda je Napoleon svojim tekovinama, Velikoj armiji i Građanskom zakoniku, dodao još i konkordat sa rimokatoličkom crkvom, po kome je kler postao

njegov sluga. Bio je u prilici da sklopi trajni mir posle sporazuma u Amjenu, ali su potrebe poretka koji je uspostavio nastavile da pripremaju nove ratove. Na kraju je morao da krene i na Moskvu, baš kao što i veliki finansijer u jednom trenutku zakorači predaleko i završi u bankrotu.

Bizmark je bio pruski Napoleon, njihov čovek krvi i čelika, pa ipak se razlikovao od svog francuskog prototipa u izvesnim pogledima na koje, radi teme kojom se bavimo, vredi skrenuti pažnju. Kraj njegove karijere uopšte ne liči na Napoleonov. Nije bilo progonstva na Elbu posle poraza pod Moskvom, niti utamničenja na Svetoj Jeleni posle Vaterloa. Istina, posle trideset godina za kormilom, stari navigator je 1890. godine morao da ustupi mesto novom kapetanu, nestrpljivom da se lati gusarenja, ali se to dogodilo zbog njegove prevelike opreznosti i oklevanja a ne zbog njegove neobuzdane ambicije. I Napoleon i Bizmark su bili vrhunski umovi kada su u pitanju „načini i sredstva“, ali je u Bizmarku bilo još nečega. On nije bio samo veliki „poslovni“ čovek, kako je Emerson opisao Napoleona. Nijedan državnik nikada nije bolje podešavao ratne operacije prema političkim ciljevima od Bizmarka. On je vodio tri kratka i uspešna ratna pohoda, i postigao tri mirovna sporazuma, od kojih je svaki doneo Pruskoj mnoštvo prednosti. A opet, koliko su se ta tri primirja međusobno razlikovala! Posle rata 1864. godine protiv Danske, Bizmark je preoteo Šlezvig i Holštajn, pri čemu je nesumnjivo imao na umu Kilski kanal.¹⁵ Posle rata 1866. godine protiv Austrije, odbio je da okupira Bohemiju,¹⁶ i na taj način uvredio svog kralja u toj meri da se nisu u potpunosti izmirili sve do velikih pobeda 1870. godine. Nema nikakve sumnje da je taj svoj čin

15 Kanal koji povezuje Severno i Baltičko more, tako da nemačka flota može da dejs tvuje kao jedinstvena celina, bez potrebe da plovi oko Danske. (Prim. prev.)

16 Bohemija je uobičajeni naziv za Češku u germanskim jezicima. (Prim. prev.)

„milosrđa“ Bizmark učinio naslućujući vreme kada će Pruskoj zatrebati savezništvo Austrije. Godine 1871., posle bitke kod Sedana i opsade Pariza, Bizmark je popustio pritiscima vojnih krugova i uzeo Lorenu kao i Alzas.¹⁷

Veliki kancelar je, ustvari, imao ono što Prusima po pravilu nedostaje, umeo je da pronikne i u to šta drugi narodi misle, ne samo njegov. Njegove metode su bile pre svega psihološke. Kada je ostvario ujedinjenje Nemaca pod vrhovnom vlašću Pruske,¹⁸ nije više počinjao nove ratove. Pa ipak je ostvario velike uspehe – u to vreme je praktično gospodario Evropom – a da metod kojim se koristio ipak nije bio puko eksploatisanje vojnog prestiža. Na Berlinskom kongresu 1878. godine osigurao je Austriji okupaciju provincija Bosne i Hercegovine,¹⁹ i na taj način zaoštrio nadmetanje Austrije i Rusije na Balkanskom poluostrvu. U isto vreme je Berlinski kongres diskretno podstakao Francusku da okupira Tunis, i kada je ona ubrzo to i učinila, Italija je bila duboko pogođena time, kako je i predvideo. Usledila je dvojna alijansa sa Austrijom 1879. godine, a trojna sa Austrijom i Italijom 1881. godine. Bilo je to kao da je poslao svog psa ovčara da okupi stado i dovede mu ga. Prikrivenim manevrima poput ovih on je na drugoj strani ujedinio

17 Tradicionalno jak frankofilski uticaj u Srbiji je nametnuo gledište da su Nemci „okupirali“ Alzas i Lorenu; no, to su oblasti koje je Francuska njima preotela (Alzas je prvi put ušao u njen sastav tek 1681. godine, a Lorena 1670–1697. pa ponovo 1735. godine). Nemačka je 1871. godine povratila samo severni obod Lorene i ceo Alzas. (Prim. prev.)

18 Ujedinjenje (1871) je bilo deo smišljenog, sistematskog plana kome je prethodila tzv. „Nemačka carinska unija“ (*Zollverein*, 1834). Ujedinjenje je bilo krnje jer je Austrija ostala van zajedničke države; da apsurd bude veći, austrijska dinastija Habzburga je zadržala zvanje cara „Svetog rimskog carstva“, tj. titulu nemačkih careva još od Karla Velikog, krunisanog 800. godine. (Prim. prev.)

19 Upotrebljena je množina, što znači da su Bosna i Hercegovina smatrane za dve odvojene oblasti. Godine 1878. je izvršena okupacija, a 1908. godine pripajanje Austriji. (Prim. prev.)

Francusku i Britaniju, kao i Britaniju i Rusiju. Slično je postupao i u unutrašnjoj politici. Godine 1886. je prestao da se sukobljava sa Vatikanom i time obezbedio podršku katoličke stranke, neutrališući na taj način jačanje socijalista u industrijski razvijenoj, ali katoličkoj pokrajini Rajnland, kao i autonomaške tendencije u bišoj katoličkoj kraljevini Bavarskoj na jugu Nemačke.

Pravu paralelu bi ustvari trebalo povući ne između Napoleona i Bizmarka, nego između Napoleona i čitave pruske vladajuće kaste. Slom te kaste, kome sada prisustvujemo, sasvim nalikuje kraju koji je doživeo Napoleon; čovek koji nije video ništa osim organizacije otišao je na svoj sudbonosni put ka Moskvi, a država koja ne vidi ništa osim organizacije je doživela svoj Armagedon. *Kultur* je ime dato toj filozofiji i vaspitanju koje je proželo celu naciju rezonima zasnovanim na „načinima i sredstvima“. Francuzi su narod sklon umetnosti, pa otuda i idealizmu; Napoleon je prostituisao njihov idealizam tako genijalno da mu je to donelo neprolaznu slavu. Na drugoj strani, *Kultur* koji je proizveo Bizmarka je bio materijalističke prirode ali je on, budući daleko iznad proseka svoje nacije, bio u stanju da uračuna i uticaj duhovnih snaga.

Kultur nije utemeljen vojnim pobedama Fridriha Velikog, nego pruskim porazom kod Jene. Vladavina Fridriha Velikog u XVIII veku bila je vlast jedne ličnosti, poput Napoleonove, dok je Pruska XIX veka, svejedno pod kojim izgovorom, bila u vlasti jedne oligarhije intelektualnih „stručnjaka“ – štabskih oficira, birokrata i univerzitetskih profesora. Fridrih, koji je vladao sâm, uzdigao je samo mnoštvo administratora, tako da je krajnji rezultat bio da je po njegovoj smrti Pruska ostavljena da funkcioniše kao mehanizam koji će biti smrskan na bojnopolju kod Jene.

Tokom zime koja je usledila posle bitke kod Jene, filozof Fihte je došao u Berlin da drži predavanja, dok je sam grad još uvek bio u rukama Francuza.²⁰ U to vreme nije postojao univer-

20 Vidi *Evolucija Pruske (The Evolution of Prussia)*, od Meriota i Granta Robertsona. Clarendon Press, 1915. (Prim. autora)

zitet u pruskoj prestonici, a predavanja su bila namenjena ne mladim studentima nego najzrelijim umovima države, usred krize koja je potresala zemlju. Fihte je učio filozofiji patriotizma u vreme kada su nemački univerziteti bili preokupirani apstraktnim obožavanjem znanja i umetnosti. Tokom nekoliko narednih godina, između 1806. i 1813. godine, uspostavljena je bliska povezanost između armije, birokratije i školskih ustanova odnosno, drugačije rečeno, između potreba državne vlasti i ciljeva obrazovnog sistema, koji su od tada sačinjavali samu suštinu, ali i osnov izopačene snage pruskog sistema. Opšta vojna obaveza je povezana sa opštom obavezom školovanja, uvedenom u Pruskoj čitave dve generacije pre engleskog Zakona o obrazovanju iz 1870. godine; Berlinski univerzitet, sa izvanrednim profesorima, ustanovljen je kao neka vrsta paralelne institucije u odnosu na generalštab. Tako znanje u Pruskoj više nije bilo sticano samo znanja radi, već kao oruđe namenjeno ostvarenju određenog cilja, a taj cilj je bio uspeh države koja je nedavno iskusila svu gorčinu poraza. Bila je to država organizovana poput vojnog logora, smeštena usred velike severne ravnice, bez prirodnih bedema koji bi je štitili kao Španiju, Francusku ili Britaniju. Cilj određuje sredstva, a kako je cilj Pruske bio vojna sila, koja se zasnivala na zastrašujućoj disciplini, sredstva su neizbežno bila materijalistička, a ne idealistička. Gledano iz ugla vlasti u Berlinu, bila je to izvanredna stvar utisnuti pečat svog „Kultura“ ili *strategijskog mentaliteta* u obrazovanu klasu čitave nacije, ali sa stanovišta civilizacije u celini time je državi data inercija u fatalnom smeru – fatalnom, na duge staze, bilo po čitavu civilizaciju ili po tu državu.

U to vreme smo imali uzrečicu koja je glasila „Nemačka ratna karta“. Možemo samo da se pitamo da li je veći deo javnosti u Britaniji i Americi uopšte shvatio ulogu koju je geografska karta igrala u nemačkom sistemu obrazovanja tokom prethodne tri generacije. Mape su suštinski važan deo aparata kojim operiše

Kultur, i svaki iole obrazovaniji Nemač je i geograf u izvesnom smislu, što se može reći tek za beznačajan broj Engleza ili Amerikanaca. Nemca su učili da u mapama vidi ne samo uobičajene granice uspostavljene na komadima papira, nego mogućnosti koje geografski prostor trajno pruža – tj. „načine i sredstva“ u bukvalnom smislu reči. Real-politika koja živi u njegovom umu zasniva se na mapi koju drži u glavi. Ozbiljno podučavanje iz geografije na nemačkim visokim školama i univerzitetima počelo je kada i *Kultur* koncept. Ono je organizovano tokom generacije koja je usledila posle poraza kod Jene, uglavnom zahvaljujući radu četvorice ljudi – Aleksandera fon Humbolta, Berghausa, Karla Ritera i Štilera – koji su bili pripojeni tada novom univerzitetu u Berlinu, kao i čuvenoj kartografskoj kući „Pertes“ iz Gote. Do današnjeg dana, bez obzira na sve što su uradile dve-tri izuzetne kartografske kuće u ovoj zemlji, ukoliko želite zaista dobru mapu, koja precizno ali i pregledno prenosi sve važnije kontraste geografske sredine, gotovo uvek morate da pogledate neku koja je napravljena u Nemačkoj. Razlog je taj što u Nemačkoj ima mnogo kartografa koji imaju geografsko obrazovanje, a nisu samo geodeti ili crtači. To je omogućeno time što u Nemačkoj postoje široki slojevi stanovništva koji umeju da cene i hoće da plate dobro urađene geografske karte.²¹

U ovoj zemlji cenimo moralnu stranu obrazovanja, pa smo možda i podsvesno zapostavili materijalističku disciplinu kao što je geografija. Pre rata je bilo prilično pedagoga, bar među onima koje ja znam, koji su smatrali da geografija ne treba da bude školski predmet zato što promoviše imperijalizam, kao što su se protivili i fizičkim vežbama jer su one navodno podsticale militarizam. Možemo da se smejemo takvim zastranjivanjima u ispo-

21 U mom obraćanju Geografskom odseku Britanskog udruženja u Ipsviču 1895. godine se može pronaći izveštaj o razvoju nemačke geografske škole. (Prim. autora)

ljavanju političkog opreza, kao što su se ljudi u minulim vekovima rugali pustinjacima koji su se povlačili u izolaciju od ostalog sveta, ali je protest u oba slučaja bio uperen samo protiv preterivanja u suprotnom smeru.

Berlin-Bagdad, Berlin-Herat, Berlin-Peking – ne kao eho praznih reči, nego kao vizuelna predstava fizičke karte u glavi – za većinu Anglosaksonaca uvode nov način razmišljanja, koji je do nas stigao sa zakašnjenjem i u nepotpunom obliku, posredstvom krajnje nepreciznih mapa iz dnevne štampe. Ali je zato vaš pruski parnjak, kao i njegov otac i deda, raspravljao o tim planovima čitavog života, sa olovkom u ruci. Doterujući detaljne uslove mirovnog ugovora,²² naši državnici će nesumnjivo moći da se oslonu na savete odličnih stručnjaka za geografiju, ali će nemački predstavnici iza sebe imati ne samo nekolicinu stručnjaka nego i svoju javnost odlično upoznatu sa geografskom problematikom, sa svakim značajnijim aspektom pitanja koja će biti razmatrana, i spremnom da u ime dalekosežnih ciljeva odmah pruži podršku svojim predstavnicima. To lako može da se pokaže kao odlučujuća prednost, naročito ako u našoj javnosti prevlada već viđeno razmetanje velikodušnošću. Bio bi u najmanju ruku kuriozitet ukoliko bi uspehe Taljerana i Meterniha u zakulisnoj diplomatiji 1814. godine uspeli da ponove predstavnici poraženih država našeg doba, i to pod uslovima koje su upravo demokratske vlade nametnule diplomatiji!²³

22 Misli se na tada tek koncipiran Versajski mirovni ugovor, koji će biti potpisan kasnije iste godine, 28. juna 1919. godine, a stupiti na snagu 10. januara 1920. godine. (Prim. prev.)

23 Istina je da postoji nekakav „konjski“ osećaj za geografiju među nama koji smo mnogo putovali. Isto tako je istina da mi držimo atlase u svojim kancelarijama i bibliotekama za povremenu upotrebu, kao što bismo koristili rečnik da proverimo da li je reč pravilno napisana. Ali ispravno napisana reč ne znači automatski i vrhunsko književno delo! Školovan osećaj za geografsku perspektivu je od suštinskog značaja za način razmišljanja o kome je ovde reč. (Prim. autora)

Mape koje su postale deo kolektivnog mentaliteta bremenite su ekonomskim koliko i strateškim značajem. Istina je da se *Laissez-faire*²⁴ nije mnogo koristio njime ali je, recimo, klauzula „najpovlašćenije nacije“, koju je Nemačka nametnula poraženoj Francuskoj mirovnim ugovorom iz Frankfurta,²⁵ imala sasvim različit smisao za strategijom preokupiran nemački um u odnosu na značenje koje su mu pripisivali iskreni sledbenici Ričarda Kobdena.²⁶ Nemački birokrata je na njemu zasnovao čitavu nadgradnju povlastica za nemačku trgovinu. Od kakve je koristi za Britaniju na hladnom severu bila klauzula o najpovlašćenijoj naciji kada je Nemačka napravila ustupak Italiji u pogledu uvoznih dažbina na maslinovo ulje? Zar to ne znači da će i vagoni koji se budu vraćali nazad u Italiju biti natovareni nemačkom robom? Čitav sistem glomaznih i komplikovanih komercijalnih ugovora između Nemačke i njenih suseda zasniva se na detaljnom proučavanju puteva trgovine i razmeštaja oblasti proizvodnje. Nemački službenik je razmišljao o konkretnim detaljima „životnog prostora“, dok je njegov britanski parnjak bio preokupiran suprotnim principom, „živi i pusti druge da žive“.

Car Vilhelm nam je poručio da je ovaj rat predstavljao borbu između dva pogleda na svet. „Pogled“ je karakterističan za orga-

24 *Laissez-faire* (lese-fer) je izraz preuzet iz francuskog kao sinonim za krajnje liberalizovanu kapitalističku privredu, tj. privatno preduzetništvo. (Prim. prev.)

25 Mirovni ugovor iz Frankfurta na Majni, zaključen 10. maja 1871. godine posle poraza Francuske u ratu protiv Pruske. (Prim. prev.)

26 Ričard Kobden (1804–1865), britanski političar koji je postao poznat kao protivnik administrativnog određivanja cena žitarica i pobornik slobodne trgovine. (Prim. prev.)

nizatora; on gleda na svet oko sebe odozgo. Kipling²⁷ se složio sa nemačkim carem, ali na jeziku bližem običnom čoveku koji gmiže tamo dole, kada je izjavio da postoje dve vrste osećaja za stvari: ljudski osećaj i nemački. Organizator, u ulozi koju igra, neizbežno deluje neljudski, ili, tačnije, on ne sledi ljudski rezon. Nema sumnje da su i car i pesnik preterali kako bi istakli svoje suprotne sklonosti; čak i demokratija mora da ima svoje organizatore, kao što mora da postoji bar neki ostatak dobronamernosti među onima koji se uče *Kultur* obrascu. Pravo pitanje je ko će od njih imati poslednju reč u vođenju države – idealisti ili organizatori. Internacionalisti se, recimo, uzalud bune protiv svih oblika organizacije, jer na drugoj strani propovedaju rat proletarijata protiv buržoazije.

Demokratija odbija strateški način razmišljanja ukoliko nije i sve dok nije prisiljena na to radi sopstvene odbrane. To, naravno, ne sprečava demokratiju da objavi rat zbog ideala, kao što smo videli tokom Francuske revolucije. Jedna od nedoslednosti naših današnjih mirovnjaka je da često pozivaju na uplitanje u poslove drugih država. U srednjem veku su potpuno neorganizovane mase krenule u pohod protiv „nevernika“ i nestale bez traga na tom svom putu.²⁸ Zapadne demokratije nisu nespremne dočekale tek okončani rat zbog nedostatka upozorenja. Još početkom ovog veka, da navedem samo primer Velike Britanije, troje poštovanih i cenjenih ljudi su digli svoj glas obraćajući se našem narodu kao nosiocu suverene vlasti i bili ignorisani; lord Rouzberi je tražio efikasnost, gospodin Čemberlen

27 Radjard Kipling (1865–1936), jedan od vrhunskih engleskih pripovedača i pesnika, nostalgicar poznog britanskog imperijalizma. Nobelovu nagradu za književnost je dobio 1907. godine. (Prim. prev.)

28 Autor aludira na prvi, „mini“ krstaški pohod preduzet već posle prvih propovedi o „svetom“ ratu. Oko 20.000 dobrovoljaca sa evropskog zapada su u leto 1096. godine prešli u Malu Aziju da bi ih na suprotnoj obali Turci odmah gotovo sve pobili. (Prim. prev.)

odbranu ekonomskih interesa, a lord Roberts vojnu spremnost. Demokratija usvaja pravila kada ih prihvati većina u širokim slojevima građanstva, a oni ne vide stvari sa velike visine, jer moraju da zarađuju za svakodnevni život glave sagnute nad svojim poslom. Nema svrhe kritikovati odlike vlasti utemeljene na volji naroda, jer one predstavljaju i njegove vrline, a ne samo njegove nedostatke. Predsednik Vilson to i priznaje kada kaže da moramo da učinimo svet sigurnim za dalji razvoj demokratije. I Donji dom britanskog parlamenta je to isto priznao kada su nadležni ministri sa izvesnim ponosom istakli da, osim mornarice na kojoj je počivala odbrana imperije, mi uopšte nismo bili spremni za rat.

Demokrata razmišlja u okvirima principa, bilo da oni predstavljaju – već prema njegovom shvatanju – ideale, predrasude ili zakone ekonomije. Organizator, na drugoj strani, planira izgradnju i, poput arhitekta, mora da uzme u obzir kakvo je zemljište gde će postaviti temelje, i materijale koje namerava da upotrebi u gradnji. To mora da bude konkretno i detaljno razmatranje, jer opeke mogu da budu dobar izbor za zidove, ali je potreban kamen za grede nad prozorima i vratima, a drvo i table škriļca za krov. Ukoliko bi ono što on gradi bila država – a ne nacija koja je tek u povoju, dobro obratite pažnju – on mora pažljivo da razmotri teritoriju koju želi da drži kao i društvene strukture – a ne ekonomske zakone – kojima raspolaže, kao rezultat proteklog istorijskog razvoja. Time on svoju strategiju direktno suprotstavlja demokratskoj etici.

Ostrašćeni moralisti ne dopuštaju mogućnost ma kakvog umanjenja greha bez obzira koliko je iskušenje bilo u pitanju, tako da uopšte ne sumnjam da one koji uspevaju da žive čestito i u bedi na nebu čeka velika nagrada. Međutim, praktični reformisti poklanjaju više pažnje uslovima u kojima ljudi žive na ovom svetu! U poslednje vreme, naši moralisti u politici su bili posebno oštri. Propovedali su nam o vrlinama jednog isključivog pristupa,

po principu „nema pripajanja teritorija, nema ratne odštete“.²⁹ Drugim rečima, odbijali su da uzmu u obzir geografske i ekonomske činjenice. Da u prirodi prosečnog čoveka možemo da nađemo vere makar koliko gorušičino zrno, zar ne bismo mogli i planine da pomerimo!

Praktični smisao nas, međutim, upozorava da bi bilo mudrije iskoristiti priliku koja nam se sada pruža, kada su demokratske nacije najzad propisno naoružane, da učinimo svet bezbednim za demokratske sisteme kada se budu vratili svom uobičajenom poslu. Drugim rečima, moramo da se pozabavimo mestom koje će zauzeti naše nastupajuće Društvo naroda. Moramo unapred računati sa objektivnim činjenicama prostora i vremena, i ne zadovoljiti se samo stavljanjem principa dobrog vladanja na papir. Ono što je dobro ne mora uvek da izgleda tako ni onima koji su trenutno saveznici, a sigurno je da bar neko vreme neće uopšte izgledati dobro našim sadašnjim protivnicima.

Nema sumnje da je formula „nema pripajanja teritorija, nema ratne odštete“ predstavljala poziv na okupljanje svih naroda, a ne želju da se pruži ruka postojećim tiranijama. Međutim, ima mesta primedbi da postoji velika razlika između stava jednog pravnika sa svim njegovim apriornim pretpostavkama, sve dok nema dokaza koji bi ih opovrgnuli, i stava poslovnog čoveka koji nije sputan postojećim šablonima. Ovaj drugi obavlja posao, dok onaj prvi u najboljem slučaju dopušta da ih obave.

U prošlim vremenima, demokratija je sa sumnjom gledala na to šta rade čak i vlade izabrane voljom naroda, i time je pokazala koliko dobro poznaje samu sebe. Vladalo je mišljenje, koje će pre ili kasnije ponovo prevagnuti, da je glavna uloga države u slobodnim zemljama da spreči svaki akt tiranije bilo od strane domaćih prekršilaca ili pak spoljnih napadača. Prosečan građanin teško da

²⁹ Autor misli na stav pojedinih tadašnjih političara da Nemačkoj, Austriji i Turskoj ne bi trebalo oduzimati teritorije posle rata, niti naplatiti ratnu odštetu. (Prim. prev.)

predstavlja izvor iz koga mogu da proizađu smeće inovacije. Otu-
da se mora prepustiti pustolovnijim duhovima da, bilo kao poje-
dinci ili udruženi, osvetle put napretka. U vojnički ili birokratski
ustrojenim državama je drugačije; Napoleon je mogao prokrčiti
nove puteve, baš kao i Josif II, da njegovi konzervativni podanici
nisu izveli uspešnu pobunu. U Pruskoj je svaki napredak bio is-
planiran, ali je zato njihov napredak uvek značio jedino poveća-
nje efikasnosti.³⁰

Međutim, da bismo spasli demokratiju od opasnosti koja se
nedavno nadvila nad njom, uklonili smo upravo one mere sigur-
nosti na kojima je počivala, i dopustili našim vladama da nas or-
ganizuju ne samo za odbranu nego i za napad na protivnika. Da
je rat potrajao kratko, to bi bila samo beznačajna primedba u
udžbenicima istorije. Ali on je trajao dugo, i dotadašnje društvene
strukture su delom uništene, a delom su pronašle sebi nove uloge,
tako da su se ustaljeni običaji i tradicionalni krugovi naprosto
raspali, i celo društvo je sada poput gline u našim rukama, samo
ako budemo vešti da je oblikujemo dok još bude gipka. Ali, ve-
ština grnčara, poput livca i kovača, leži ne samo u tome što po-
znaje oblik onoga što želi da napravi, nego i u prilagođavanju
svojstvima materijala sa kojim radi. Nije dovoljno samo da ima
umetnički cilj pred sobom, nego i tehničko znanje; njegov ljudski
podsticaj mora da računa sa stvarnošću koja je pred njim; on
mora da razvija svoja razmišljanja u smeru „načina i sredstava“,
dok pokušava da zadrži idealni oblik koji je zamislio.

Kao što se umetnik sve do kraja svog života trudi da nauči
što više o izražajnom sredstvu sa kojim radi – ne samo u smislu
naučnog saznanja, nego i u praktičnom, u dodiru sa njim, stičući
na taj način punu vlast nad materijalom na kome radi – tako je i
sa znanjem kojim čovečanstvo raspolaže kada su u pitanju stvar-

30 Pre dvanaest godina sam se sreo sa jednim pruskim oficirom koji mi je
rekao da je proveo ceo svoj radni vek smišljajući načine da skрати vreme
mobilizacije za pola sata. (Prim. autora)

ne činjenice o planeti na kojoj moramo da vežbamo komplikovanu veštinu zajedničkog života. Nije to samo pitanje gomilanja ogromnog činjeničnog znanja iz svih mogućih oblasti već da, kako prolazimo kroz nova i nova razdoblja, sagledavamo svu prošlost i sadašnjicu novim očima i sa novih gledišta. Očigledno je da su četiri minule godine rata skovale promenu u ljudskom pogledu na svet koja ne nalikuje na bilo šta čemu smo do sada prisustvovali mi koji smo već osedeli. Pa opet, kada pogledamo unatrag imajući u vidu ono što sada znamo, nije li očigledno da su oni isti pravci razmišljanja koji sada tako pompezno defiluju pred nama diskretno začeti već pre dvadesetak godina? Tokom poslednjih godina proteklog veka i početkom sadašnjeg, organizatori u Berlinu kao i pojedine grupe u Londonu i Parizu već su prepoznali nov smer u kome vetar duva.³¹

Predlažem da pokušamo da prikažemo neke odlike geografskih i ekonomskih realnosti kojima smo okruženi iz perspektive XX veka. Činjenice će u najvećoj meri biti stare i odavno poznate. Ali, kako bi to rekli srednjovekovni sholastičari, postoji velika razlika između *Vera causa* i *Causa causans* – između čisto akademskog znanja i shvatanja činjenica koje nagoni na akciju.

31 Gospodin Čemberlen je podneo ostavku na položaj u kabinetu septembra 1903. godine kako bi mogao da nastupi kao predvodnik u kampanji koju je lično predvodio, dok je lord Roberts podneo ostavku na položaj glavnokomandujućeg britanske armije iz sličnih razloga januara 1904. godine. (Prim. autora)

III

Gledište pomoraca

„Bog reče: Neka se saberu vode što su pod nebom na jedno mesto.” (Postanje, 1:9)

Činjenice iz oblasti fizičke geografije su ostale uglavnom nepromenjene tokom proteklih pedeset ili šezdeset vekova koliko obuhvata pisana istorija čovečanstva. Šume su isečene, močvare su isušene, dok su se pustinje možda i proširile, ali se granice kopna i vode, kao i protezanje planina i reka nisu promenili, osim u nekim pojedinostima. Međutim, uticaj geografskih uslova na ljudske aktivnosti je povećan, ne samo u pogledu realnosti za kakve znamo i kakve su već dugo, nego u još većem stepenu na sve što je čovek dovodio u vezu sa njima. U suštini, u prošlosti je postojao samo jedan okean, ali su ljudi za svoje potrebe smatrali da postoje dva, zapadni i istočni, sve dok nisu oplovili Rt dobre nade pre nekih četiri stotine godina.¹ Tako je ispalo da admiral Mahan,² na samom kraju proteklog veka, još uvek može da za-

1 Rt dobre nade (najjužniju tačku Afrike) je oplovio prvo Bartolomeo Dijaz 1486. godine, ali je bio prisiljen da se vrati; Vasco da Gama je 1497/98. godine oplovio celu Afriku i stigao do Indije, dakle pre više od 500 godina u odnosu na današnje vreme. (Prim. prev.)

2 Alfred Tajer Mahan (1840–1914), američki mornarički oficir i istoričar, uticajan zagovornik pomorske (a time i globalne) premoći SAD. (Prim. prev.)

sniva svoju novu poruku u pogledu pomorske moći na tekstu iz prvog poglavlja biblijskog „*Postanja*“. Okean je svo vreme bio jedan, ali praktični značaj te činjenice od ogromnog značaja nije u potpunosti shvaćen sve do pre nekoliko godina – možda tek sada počinjemo da uviđamo njen puni značaj.

Svaki vek istorijskog razvoja je imao svoju sopstvenu geografsku perspektivu. Ljudi koji su još uvek živi, mada prestari za vojnu službu, učili su u svoje vreme iz karte sveta na kojoj je gotovo sva unutrašnjost Afrike bila neiscrtana; a prošle godine se general Smats³ obratio Geografskom društvu u vezi sa ambicijom Nemačke da kontroliše celi svet, ukoliko bi uspela da iskoristi tek istražene, izvanredno bogate teritorije u centralnoj Africi. Međutim, geografske perspektive iz ugla XX veka se razlikuju od svih prethodnih vekova na više načina, ne samo po svojim globalnim razmerama. U pogledu opšteg razmeštaja kopna i mora naše geografsko znanje je sada kompletno. Nedavno smo stigli na Severni pol, otkrivši da se nalazi usred dubokog mora, i na Južni pol, našavši da je smešten na visokom platou. Ovim poslednjim otkrićima zaključuje se knjiga o velikim istraživačima. Bilo kakve buduće avanture neće biti „nagrađene“ otkrićem do tada nepoznatih plodnih zemalja, značajnih planinskih sistema ili velikih reka. Štaviše, jedva da smo stigli da zaokružimo mapu sveta pre nego što je političko otimanje o suvozemni deo naše planete konačno odredilo međusobne granice. Bilo da razmišljamo o povezanosti pojava na površini planete u fizičkom, ekonomskom, vojnom ili političkom smislu, sada po prvi put pred sobom imamo zatvoreni sistem. Poznato se više ne pre-
 ⇒ liva u poluispitano, da bi se najzad rasplinulo u nepoznatom; više ne postoji elastičnost političkog širenja preko zagraničnih

3 Jan Kristijan Smats (1870–1950), južnoafrički državnik, vojskovođa (borio se protiv Britanaca u Burskom ratu) i premijer Južnoafričke republike; tokom čitave karijere je balansirao između imperije i lokal-patriota „Afrikanera“. (Prim. prev.)

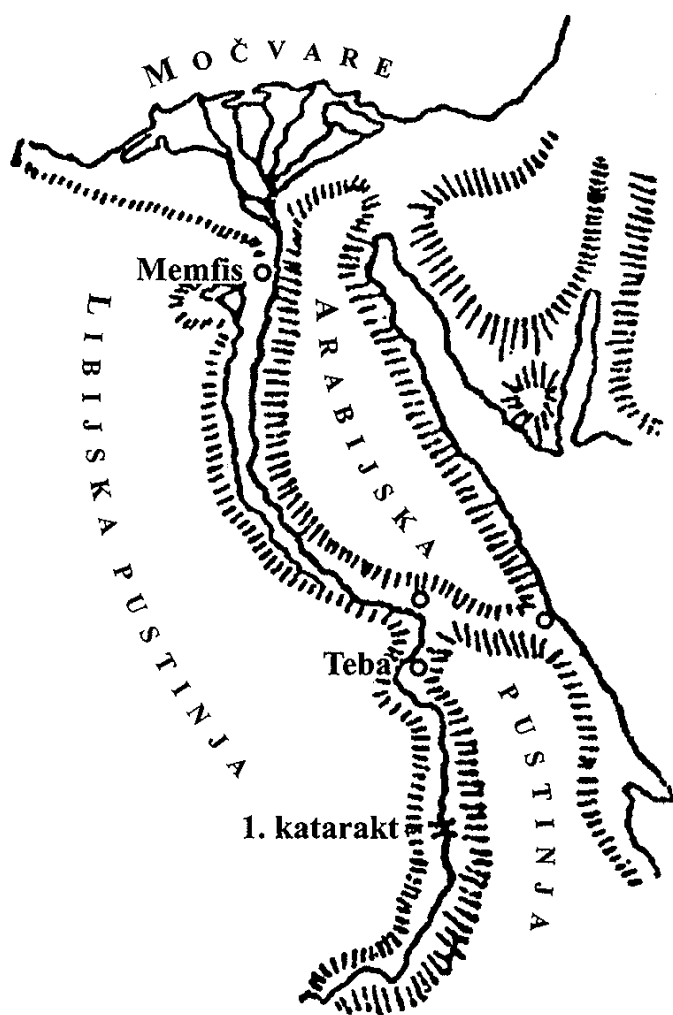
teritorija. Svaki potres, svaka katastrofa ili razuzdanost sada se osećaju sve do suprotnog kraja planete, i lako mogu da osete povratno dejstvo sa tih najudaljenijih tačaka, kao što su se vazdušni talasi od erupcije vulkana Krakatau 1883. godine širili u krugovima preko lica planete sve dok se nisu sustekli na suprotnoj tački, a onda opet počeli da se razilaze da bi se ponovo okupili nad vulkanom koji ih je pokrenuo. Sve što čovečanstvo bude ubuduće uradilo na isti način će odjekivati i odbijati se nazad ka svom izvoru preko čitavog sveta. To je razlog, na kraju krajeva, zbog koga je svaka iole značajnija država sveta prinuđena da uđe u jedan zaista veliki rat, ukoliko bi, kao što i jeste, trajao dovoljno dugo.

Međutim, sve do današnjeg dana naše viđenje geografskih realnosti je u praktičnim razmatranjima obojeno našim unapred formiranim stavovima koji vode poreklo iz minulih vremena. Drugim rečima, ljudsko društvo se još uvek odnosi prema realnostima geografskog prostora ne onako kakve one jesu, već u velikoj meri na način na koji im se pristupalo u proteklom istorijskom periodu. Još uvek nam je potreban napor da ih shvatimo u istinskoj, kompletnoj i time nepristrasnoj perspektivi XX veka. Tek okončani rat nas je brzo učio, ali još uvek postoji ogroman broj naših građana koji zapadne zemlje, koje su im u prvom planu, posmatraju otvorenih očiju, ali lutaju u magli kada je u pitanju zaleđe na istoku. Kako bismo pravilno razumeli svoje sadašnje stanovište biće korisno da ukratko razmotrimo faze kroz koje smo do sada prošli. Počnimo sa sledećim etapama, sa razvojem gledišta pomoraca.

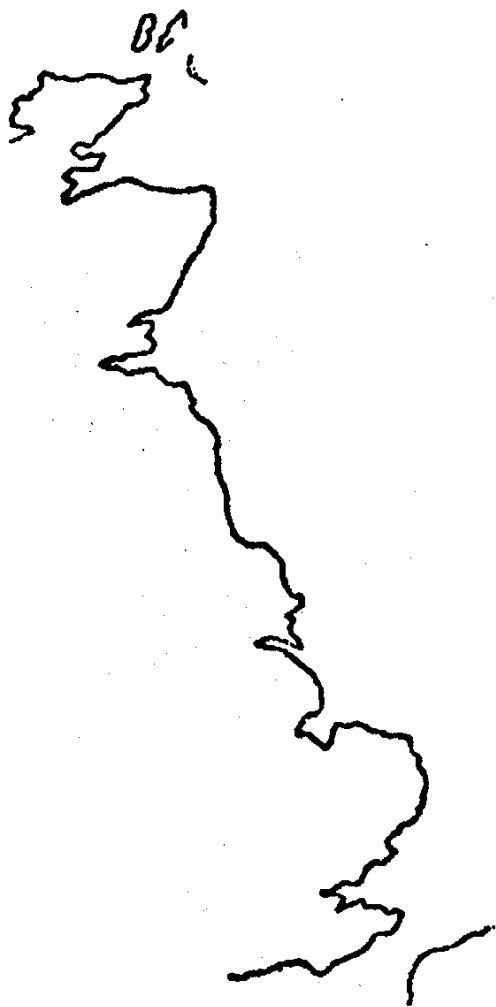
Zamislite ogromnu, žuto-mrku pustinju, koja se diže stotinu ili dve metara nad morem. Zamislite sada dolinu okruženu strmim, kamenitim kosama, usečenu u ovaj pustinjski plato, i dno

doline pokriveno trakom crne, plodne zemlje, kroz koju nekih osam stotina kilometara ka severu teče srebrnasta, plovna reka. Ta reka je Nil, na potezu od mesta na kome granitne stene Asuana presecaju njen plovni tok na prvom kataraktu, do mesta gde se njegove vode dele na rukavce gradeći lepezu delte. Od ivice pustinje na jednoj do ivice na suprotnoj obali ima negde između 16 i 32 kilometra ptičjim letom. Zamislite kako stojite na jednoj od ivica sa pustinjom za leđima; stenje se spušta sa mesta na kom stojite do duguljaste ravnice ispod i

Slika 1 – Sastavni delovi doline Nila

dalje nizvodno, gde leti voda plavi sve, gde se zimi zeleni vegetacija, a u proleće zlatni odsjaj najavljuje žetvu, dok vas u lice gleda naspramni zid od stena koji se diže do platoa druge pustinje. Pre mnogih godina u lica tih stena uklesani su useci koji vode u hramove i grobnice nalik pećinama, kao i likovi moćnih kraljeva i bogova. Egipat, smešten u ovom dugačkom, usečenom pojasu, civilizovan je od davnih vremena jer su se ovde sustekle sve bitne fizičko-geografske pogodnosti koje su ljudi svojim radom mogli da iskoriste. Na jednoj strani, tu su bili plodno tle, obilje slatke vode i jako sunce; to je uslovalo plodnost koja je mogla stanovništvu da pruži obilje. Na drugoj strani, tu se nalazio glatki

Slika 2 – Istočna obalska linija Britanije nacrtana u istoj razmeri kao i rečni tok na prethodnoj slici

vođeni put, najviše desetak kilometara udaljen od svake plodne parcele u zemlji. Postojala je i pogonska snaga za brodove, jer je rečna matica nosila brodove ka severu, a etezijski vetrovi – poznati na okeanu kao „trgovački“ vetrovi – vraćali su ih na jug. Plodnost tla i linija komunikacije – ljudski resursi i sredstva za njenu organizaciju; to su ključni sastojci za obrazovanje jednog kraljevstva.

Zamislimo sada početno stanje u kome se Egipat nalazio, kao dolina koju drži niz plemena koja su se borila među sobom, jedna flota ratnih čamaca protiv druge, kao što će se neka druga plemena boriti međusobno na reci Kongo u naše vreme. Neko od njih, koje je pobedilo sve svoje susede, zaposelo je duži deo re-

čne doline, veću materijalnu osnovu za svoje ljudske resurse, i na toj bazi organizovalo dalja osvajanja. Najzad je čitavom dužinom doline zavladao jedan vladar, i kraljevi čitavog Egipta su uspostavili svoju prestonicu u Tebi. Ka severu i ka jugu, čamcima su plovili njihovi administratori – njihove glasonošne i njihove sudije. Ka istoku i ka zapadu je ležala jaka odbrana u vidu pustinja, dok se na severnom kraju, kao bedem protiv morskih pirata, protezao močvarni pojas duž obale delte.⁴

⁴ Vidi Zora istorije (*The Dawn of History*) od profesora Dž. L. Majresa. (Prim. autora)

Prebacite se sada na „Veliko more“, na Mediteran. Ovde imate tri suštinski ista fizičko-geografska elementa kao i u Egiptu samo u većoj razmeri, ali sada na njih postavljate ne obično kraljevstvo već Rimsku imperiju. Od obale Fenikije 3.200 kilometara na zapad leži širok vodeni put sve do Gibraltarskog tesnaca, a sa obe njegove strane se protežu plodne obale gde zimi padaju kiše, a žetva stiže sa letnjim vrućinama. Ali postoji i razlika između stanovnika obala Nila i obala Mediterana. Uslovi za ljudske delatnosti su manje-više isti u svim delovima Egipta; svako od plemena koja ga sačinjavaju imalo je svoje ratare i lađare. Međutim, rase koje nastanjuju mediteranski basen su se specijalizovale; neke su se zadovoljile time da obrađuju svoja polja i plove svojim rekama, dok su druge usmerile svoju energiju na moreplovstvo i spoljnu trgovinu. Na primer, jedni pored drugih su prebivali Egipćani koji su gajili žitarice i pustolovni Feničani. Otuda je duži i uporniji organizacioni napor bio potreban da spoji sve kraljevine Mediterana u jednu političku jedinicu.

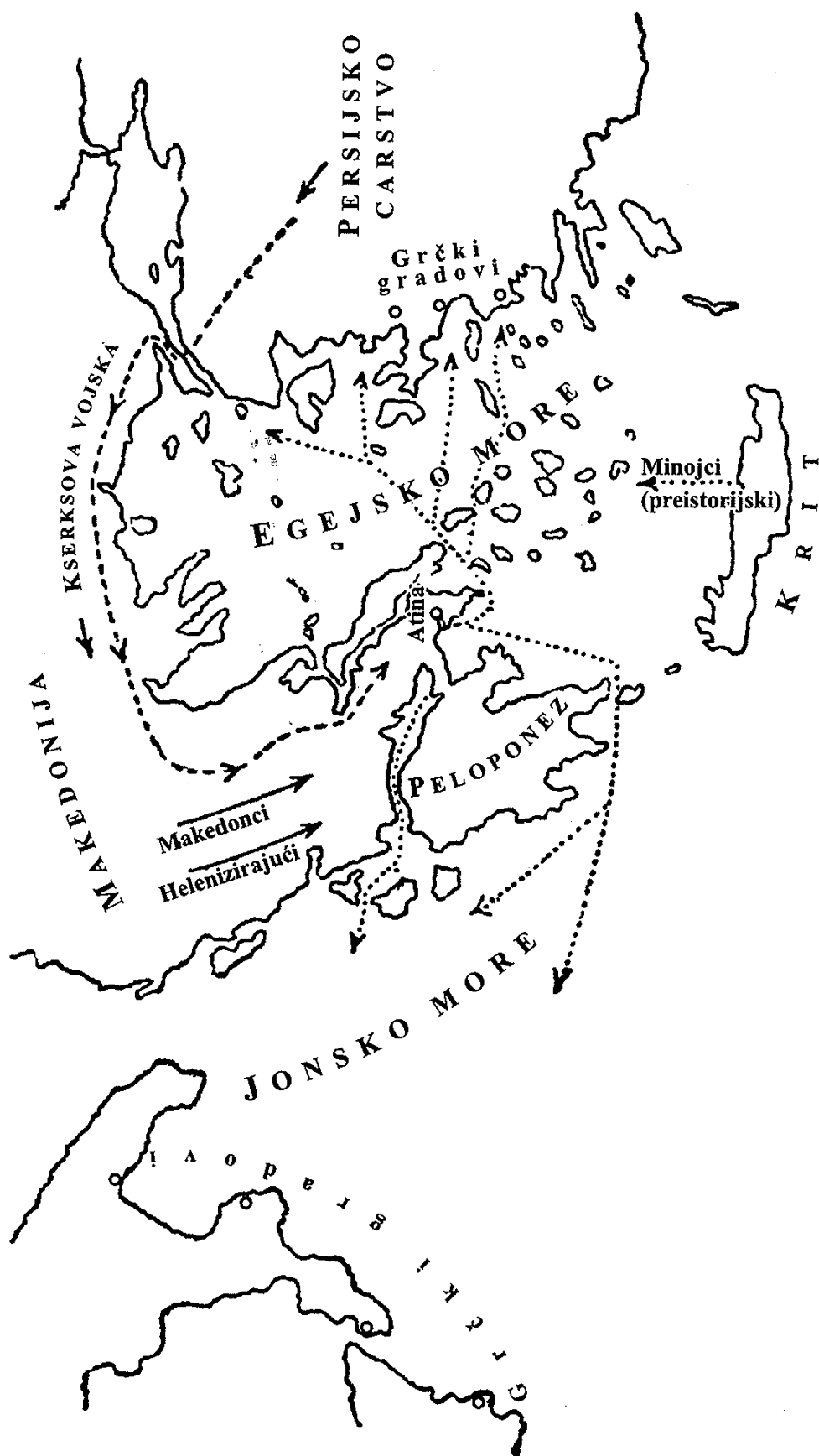
Savremena istraživanja su jasno pokazala da je vodeća rasa moreplovaca u starom veku uvek dolazila iz tog morskog četvrougla između Evrope i Azije koji se naziva Egejskim morem ili Arhipelagom, „Glavnim morem“ starih Grka. Moreplovci iz ovog mora su, kako izgleda, naučili Feničane njihovom zanatu u vreme kada se grčki još nije govorio na „ostrvima ne-Semita“. Za našu svrhu je od najvećeg značaja da primetimo da je centar civilizacije pre-grčkog perioda Egeja, sudeći kako po mitološkim indicijama tako i po nedavnim iskopavanjima, bio na ostrvu Kri-tu. [Na čemu se u početku zasnivala pomorska sila?] Da li su odatle došli moreplovci kojima je, ploveći ka severu, obala nad kojom se dizalo Sunce bila sa desne strane, a zalazećeg sa leve, pa su prvu nazvali Azija, a drugu Evropa? Da li se ovaj narod pomoraca naselio po okolnim obalama „morske kolevke“ Egeja, stvarajući uzani pojas grčkog stanovništva u priobalju, pred narodima drugih rasa nastanjenim svega nekoliko milja u unutrašnjosti? U Ar-

hipelagu ima toliko ostrva da je taj naziv, kao i egipatska Delta, postao jedan od uobičajenih opisnih pojmova geografije. Ali, Krit je daleko najveće i najplodnije od svih njih. Možda ovde nailazimo na prvi primer koji pokazuje koliko je veća baza značajna za razvoj pomorske moći? Ljudi koji plove morima moraju da se prehranjuju sa nekog plodnog zemljišta i, ukoliko su svi ostali činioci izjednačeni – kao što je bezbednost matične teritorije i energija naroda, sila koja će kontrolisati more biće ona koja se zasniva na najvećim resursima.

Sledeća faza razvoja u egejskoj oblasti nas očigledno uči istoj lekciji. Plemena jahača koji su govorili helenskim dijalektima došla su sa severa na poluostrvo koje danas predstavlja kontinentalni deo Grčke, i tu se naselila helenizirajući starosedoce. Ovi Heleni su se proširili i na krajnji produžetak poluostrva, Peloponez, povezan sa kontinentom uskom prevlakom kod Korinta. Odatle je, zasnivajući pomorsku moć na relativno velikoj bazi koju je činilo poluostrvo, jedno od helenskih plemena, Dorci, osvojilo Krit, koji je predstavljao manju bazu, potpuno okruženu morem.

Prošlo je nekoliko vekova, tokom kojih su Grci plovili oko južnih rtova Peloponeza za Jonsko more, da bi se naseljavali duž tamošnjih obala. Tako je poluostrvo postalo tvrđava u središtu grčke pomorske imperije. Duž spoljnih obala dva susedna mora, Egejskog i Jonskog, grčki kolonisti su bili svuda izloženi napadu s leđa, osim duž ivičnog pojasa. Jedino su u središnjoj oblasti na poluostrvu bili relativno, mada kako će nastavak pokazati, ne i apsolutno bezbedni.

Na istočnu, spoljnu obalu Egeja, došli su Persijanci iz unutrašnjosti i napali grčke gradove u priobalju, dok je atinska flota iz svoje poluostrvske tvrđave snabdevala ugrožene sunarodnike na suprotnoj strani mora, tako da su pomorska i kopnena sila bile u sadejstvu. Persijski napad sa mora je poražen kod Maratona, pa su Persijanci pribegli očiglednoj strategiji blokiranja grčke

Slika 3 – Grčka mora, Egejsko i Jonsko, prikazuju ostrvsku bazu na Kritu i grčku poluostrvsku bazu na Peloponezu; prikazano je i nastupanje Kserksa sa ciljem da zaobiđe pomorsku silu Atine.

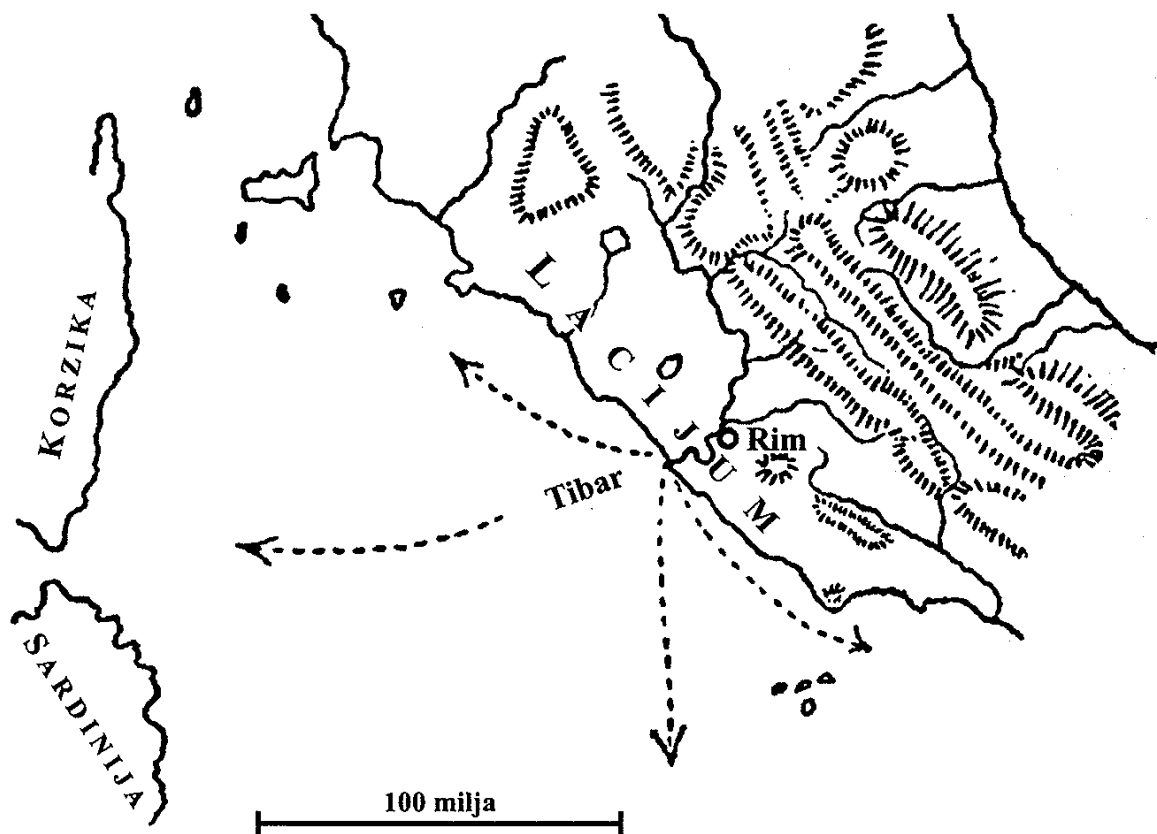
kopnene sile; pod kraljem Kserksom su krenuli u marš obilaznim putem postavivši pontonski most preko Dardanela i ušavši na Balkansko poluostrvo sa severa, sa idejom da unište гнездо iz koga su vršeni brzi napadi i još brža povlačenja van njihovog domašaja. Persijski napor je propao, ali je ostalo da polu-grčki, polu-varvarski Makedonci,⁵ nastanjeni na mestu gde počinje grčko poluostrvo, udare tačku na prvi ciklus pomorske dominacije osvojivši na jugu grčku pomorsku bazu, a onda krenuvši u Aziju, kroz Siriju, sve do Egipta, uništivši usput i najveći grad Feničana, Tir. Na taj način su od istočnog Mediterana napravili „zatvoreno more“, preotimajući i Grcima i Feničanima njihove pomorske baze. Kada je to učinjeno, makedonski kralj Aleksandar je mogao laka srca da nastavi napredovanje u dubinu Azije. Možemo da razmišljamo o pokretljivosti brodova i domašaju flote, ali, na kraju krajeva, pomorska moć je u suštini pitanje izbora odgovarajućih baza, lako upotrebljivih i bezbednih. Grčka pomorska moć je prošla kroz iste faze kroz koje i egipatska prevlast nad rečnim sistemom. Krajnji rezultat je u oba slučaja bio isti; trgovina se bezbedno odvijala morskim putevima i bez zaštite mornarice, zato što je sve okolne obale držala ista kopnena sila.

Sada se selimo u zapadni Mediteran. Tamo je Rim nastao kao utvrđeno naselje na brežuljcima, pod kojima se nalazio most i rečno pristanište. Ovaj gradić koji je povezivao brežuljke, most i pristanište bio je i utvrđenje i tržnica malog, ratarskog naroda koji je obrađivao zemlju u Laciju, „proširenju“ ili ravnici, koja je

5 Danas se zna da antički Makedonci nisu bili ni u kakvoj etničkoj vezi sa Grcima; Grci su ih smatrali „varvarima“. Bili su srodni Tračanima. Aleksandar je, na primer, imao plavo-sive oči i svetlo riđu kosu; po majci je vodio poreklo iz Epira, koji takođe nisu nastanjivali Grci već „varvari“ srodni Ilirima. (Prim. prev.)

ležala između Apenina i mora. „Otac“ Tibar je za vodeni saobraćaj bio tek potok, kojim su mogli da plove jedino najmanji morški brodovi tog doba, koji bi uplovili nekoliko milja od obale unutar ravnice, ali je i to bilo dovoljno da obezbedi Rimu premoć u odnosu na njegove rivale, gradove koji su se nalazili na vrhovima albanskih i etrurskih brda u susedstvu. Rim je imao most i pristanište unutar gradskih zidina baš kao i London.

Slika 4 – Lacijum, plodna baza pomorske moći

Utemeljeni na agrarnom potencijalu Lacija, Rimljani su se otiskivali sa Tibra u promet duž obala zapadnog Mediterana. Uskoro su došli u sukob sa Kartaginjanima, koji su imali za bazu plodnu dolinu Međerde⁶ na naspramnom ispupčenju afričkog kopna. Usledio je prvi Punski rat, posle koga su Rimljani kao

6 Međerda je reka u današnjem Tunisu; teče sa istočnih obronaka Atlasa u pravcu istoka-severoistoka i uliva se nedaleko od nekadašnje Kartagine. (Prim. prev.)

pobednici uspostavili kontrolu nad morem. Potom su nastavili da šire svoju bazu pripajajući čitav poluostrvski deo Italije sve do reke Rubikona.⁷

U Drugom punskom ratu, kartaginski vojskovođa Hanibal se potrudio da zaobiđe rimsku pomorsku silu nastupajući okolnim putem, kao što su Kserks i Aleksandar uradili u odnosu na pomorske sile koje su im bile suprotstavljene. On je preneo svoju armiju preko tesnaca na zapadu iz Afrike u Španiju, i onda napredovao kroz južnu Galiju do Italije. Bio je poražen, a Rim je pripojio mediteransku obalu Galije i Španije.⁸ Zauzevši i samu Kartaginu u Trećem punskom ratu, Rim je napravio od zapadnog Mediterana svoje „zatvoreno more“, jer je sve njegove obale držala ista kopnena sila.

Preostao je zadatak objedinjenja kontrole nad zapadnim i istočnim basenima Mediterana, međusobno povezanim Sicilijanskim prolazom i Mesinskim moreuzom.⁹ Rimske legije su prešle more i stigle do Makedonije, a odatle krenule u Malu Aziju, ali je trajno ostala razlika između latinskog zapada i grčkog istoka, kako će se jasno videti kada bude došlo do građanskog rata između rimskih upravljača zapadnim i istočnim delom imperije, Cezara i

7 Kratka rečica na severoistoku Apeninskog poluostrva, blizu Ravene. (Prim. prev.)

8 Autor je pojednostavio činjenice, a neke nisu ni tačne. Hanibal je krenuo iz Španije (iz Nove Kartagine), a ne iz Afrike; Rim je već imao i svoje trupe i vazale kako u Španiji (grad Sagunt) tako i u Galiji; Hanibal je dobio sve bitke protiv Rimljana, od kojih je u nekima potpuno uništio rimske snage (kod Kane 216. godine pre Hrista); posle 16 godina ratovanja, spletke trgovačke oligarhije u Kartagini su ga prisilile da neporažen napusti Italiju. Kad su najzad shvatili da je Rim nezasić, dali su mu neobučenu armiju, dok su saveznici iz Numidije (glavnina konjice) prešli na stranu Rimljana; usledila je bitka kod Zame (202. godine pre Hrista), prva i jedina koju je Hanibal izgubio. (Prim. prev.)

9 Radi se o veoma različitim morskim tesnacima: Sicilijanski je širok skoro 150 kilometara (između Sicilije i Afrike), a Mesinski 3 kilometra (između Sicilije i Italije). (Prim. prev.)